

821.511.141(047)

Gaszó Hargita

JELKÉPEK HÁLÓJÁBAN (konTEXTUS; jelHÁLÓ)

In the Net of Symbols

konTEXTUS. Összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok. Szerk.: Csányi Erzsébet. BTK–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007

jelHÁLÓ. Összehasonlító irodalomtudományi, nyelvészeti és médiaközi kutatások. Szerk.: Csányi Erzsébet. BTK–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2008

A két kötetben megjelentetett tanulmányok vajdasági irodalmi opusokat vizsgálnak, az itteni fordítás- és folyóirat-kultúrát veszik górcső alá. Csányi Erzsébet az első kötet előszavában kifejti, hogy a vállalkozás (újból) körül kívánja járni a Vajdaságot, mint a kulturális kódok deltavidékét.

A 2007-es kötet összehasonlító irodalomtudományi értekezéseket, tanulmányokat tesz közzé; vajdasági, pécsi és maribori szerzők munkáit. A kutatások fő célja a vajdasági magyar késő- és posztmodern irodalom áttekintése és értelmezése; több vizsgálat tárgya a Tolnai-opus valamely jelentése, illetve szegmentuma, de a Domonkos- és a Gion-recepció is új elemzésekkel bővül.

A 2008-ban megjelent kötet tovább bogozza a vajdasági magyar kulturális kódok hálóját itteni, eszéki, pécsi, maribori szerzők tollából. A térségi képzőművészet jelnyelve képezi a vizsgálat tárgyát, folytatódik az irodalmi diskurzus a Tolnai-, Domonkos-, Gion-térben, a könyvtest milyenségének jelképiségéről is olvashatunk beszámolót, de komparatiztikai és kommunikációelméleti értekezések is helyet kaptak az újabb kötetben.

Néhány strukturális elem képileg és látványilag is meghatározza, sajátossá teszi a vizsgált köteteket. A fedőlap mindkét esetben figyelemfelkeltő, néhány óriásbetűből lehet összeolvasni az első kötet kapcsán a konTEXTUS kifejezést, a másodikonál viszont a jelHÁLÓt.

A fűszöveg jelöli a szerzők kilétét, bemutatja a kutatási területeket. A tudományos közlés szabványainak megfelelően a tanulmányokhoz magyar és angol

nyelvű rezümék, illetve kulcsszavak kapcsolódnak; összegezve, tömörítve és lefordítva elméleti síkra az olvasottakat.

Az első kötet szövegábráját Thomka Beáta tanulmánya „kezdi”: *Egy Tolnai-metaphora visszavezetése*. Alcíme: *A delta lehetséges poétikai redukciója*. Értelmezi a metaforát („delta”), miközben összefüggést teremt a metafora-jelentés és a *Delta* című Tolnai-esszé megállapításaival; benne fiatal költőket mutatott be és kommentált az író. Thomka felvázolja Tolnai poétikai eljárásait, amelyeket az egybeolvasztásban, a porlasztásban, az érintkeztetésben, a konkordanciában, a diszkonkordanciában határoz meg. Ez a költői világ a deltát forrásként és torkolatként értelmezi, amely a Vajdaságban mint kultúrák, égtájak, civilizációk kereszteződésében álló virtuális kapu képződik meg. (E sorok írója – a Thomka-eljárás mintájára – megpróbált Tolnai-kulcsszavakat kijelölni. Ezek: kontinentális kultúra, multikulturális szellemiség, értékmínőségként szereplő regionalitás.) A Mészöly Miklós-i gondolatra reflektál a tanulmányíró, amikor megjegyzi: „meszticek vagyunk mi, mert homogénekként bezárkózunk saját nyelvünkbe”. Erre ellenpélda Tolnai életműve, amely áramlatok és hatások torkolata. A Thomka-tanulmány kitér a hatvanas évek Új Symposion-műhelyének koncepciójára; a nemzedék egyéni ars poeticáit is értelmezi.

A kanonizálhatatlanság, illetve a követhetlenség problémáját veti föl a Tolnai-opus kapcsán Fekete J. József tanulmánya, amely *„Tisztára súrolt kisvilág”*. *Tolnai konfesszió(k)* címmel jelent meg a vizsgált kötetben. Tolnai paradigmaváltó hatása költészetünkre kétségtelen, mégsem beszélhetünk iskoláról, amelyet létrehozott volna. Szentkuthy és Tandori esetében is hasonló jelenség figyelhető meg. Fekete dilemmát érzékel a Tolnai-opus magyarországi befogadásában. Egy magyarországi olvasó honnan induljon el a Tolnai-művek befogadástörténetében? Fogódzót a Tolnai-recepció momentumaiiban lát, mint amilyen Mikola Gyöngyi *A Nagy Konstellációja*, a Thomka-monográfia és Parti Nagy Lajos napokig tartó életmű-rádióinterjú fölvétele, amelyből a *Költő disznósírból* kötet bontakozott ki. A tanulmány a szöveggazda kérdéskörét is vizsgálja az opusban, rávetítve a *Szög a nadirban* című paratextuális koncepcióra, amely a Kovács Antal-napló és a Tolnai-átírás szövegösszefüggését jelenti. Szerteágazó kérdésfölvető és magyarázó tanulmánnyal állunk szemben; természetesen nem hagyja ki a tisztavirág-metaphora beazonosítását sem.

Csányi Erzsébet folytatja az elkezdett Tolnai-diskurzust, a delta-tér kibontását a *Vajdaság: az átalakulás tégelye. Kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában* című dolgozatában. A mi terünkben, itt lenn, „a tengerfenéken”, föloldódnak a Mediterránból, a Balkánról, a Bácskából származó kódok, amelyből – a Tolnai delta-értelmezésből következően – geometrikus park, dzsungel, a folyó és a tenger szimbiózisa születik. Ebből a helyfogalomból születünk mi, sokgyökerű identitástudatúak azzal a képességgel, hogy valami újat teremtünk plurális kódrendszerünket kihasználva. A határ-lét, a deltaszituáció, a

marginalitás tematikáját járja körül a kutatás, valamint a tenger-toposz alakulástörténetét. Csányi értelmezése szerint, amikor elvesztettük a tengerünket, Tolnai kiüzetetett a poézisből, később mégis a tenger motívumában testesül meg költészete. Ezért a tenger azúrja folyamatosan módosul, változik, még a palicsi tájban is fölfedezhető.

Az előző gondolatból adódik a palicsi táj-jelentés, annak értelmezhetősége a jelölt opusban. Ezzel foglalkozik Hózsza Éva *Az áruházi detektívtől a bőrrönd-szembesülésekig. Tolnai-dilemmák* című tanulmánya. Palicsfürdői kód-ként sorolja fel a határsávot, a perifériát, a világ végét, az utcaseprő Barnabást és Andrást, a lebombázott meteorológiai állomást, a Vértavat, a Homokvárat. Mindezek mitikussá fokozódnak a Tolnai-írásművészetben. Foglalkozik Az áruház-novellák emlényomozásával, azzal a konzekvenciával, hogy tárgyalt írónk lokális és öninterpretációs élményei hasonló módon halmozódnak föl szövegeiben, mint a termékek az áruházak polcain.

Tovább folytatva a megkezdett diskurzust, Rudaš Jutka vállalkozik a korpusz egyik újabb fragmentumának elemzésére *A Disznósírt olvasva* címmel. Az előzőekben is fölmerült már ez a rádióinterjú-regény, a *Költő disznósírból*, amelyet Rudaš paradigmaváltóként értelmez. Már Fekete J. is fölhívta a figyelmünket, hogy ne ezzel kezdjük a Tolnai-életmű megismerését, hiszen a rudaši tanulmány szerint is kulturálisan erősen kódolt, ex-jugoszláv szellemi örökségű szövegvilággal, vizuális percepciókkal, összefüggő asszociációs futamokkal van dolgunk, amelyet csak előzetes tudással tudunk befogadni, egyébként könnyen eltévedhetünk a könyv interdiszciplinaritásában. Fikció és referencialitás egymásba fonódását bontja ki, amelyeket csak a metafora-láncokkal lehet értelmezni.

Beke Ottó *A Delta-torkolat mint jelölő* című tanulmányában – a Tolnai-írásművek recepcióját bővítve – metaforaelméleti szempontból vizsgálja Vajdaságot mint a termékenység deltáját, a sós és édesvíz egybeörvényléseként pedig a deltavidéket. Fölteszi Beke azt a kérdést is, miért nevezi Tolnai termékeny talajnak a Vajdaságot. Tropicus szemléletében és a jelentéstani elméletekben kell keresni a választ.

Samu János Vilmosnak két írását is jegyzi a kötet. Az első: *A delta paratér. Hagyományos fikció / fikciós hagyomány*. Miként a cím is jelzi, a fikciós karakterekről esik szó, mindez a vajdasági magyar irodalomra vonatkoztatva, annak is a kánont alkotó intézményrendszerére, amely a karakterjegyeket alkotja meg.

Novák Anikó arra vállalkozott, hogy fölvezolja öt reprezentatív Tolnai-mű állatmotívumait. Ezek egy része a tengerhez kapcsolódik, másrészt a Tiszához és a Járáshoz, a háziállatok Kanizsához, Újvidékhez, Palicshoz, az állatkerth lakói pedig, természetesen, az állatkerthez. A tengeri állatoknál fölfigyelt a kék festékű tintahalra és a kettős identitású tengeri csikóra. Mindkettő fontos motívuma lett. A Tiszára, a Járásra a kérészeletet élő, a köztességet szimbolizáló tiszavirág jellemző, amely önéletrajzi mozzanatként is fölmerül. A háziállatok színszim-

bolikáját a fehér kecske és a vörös bikaölés jelenti, az állatkertiek kettősségét pedig a „színesen flamingó, szín nélkül csak liba” jelképe. A *Tolnai-bestiárium* szereplőit abból a szempontból is vizsgálja, hogy azok hogyan alakítják a szövegvilágot. A tanulmány záró részében táblázatba szedi ábécérendben közölve az állatokat a felbukkanásuk szerinti kötetcímmel és oldalszámmal.

Bibliográfiai témakörrel foglalkozik Ispánovics Csapó Julianna a *Tolnai Ottó más nyelveken. Adatok egy Tolnai-bibliográfiához* című munkájában. A Tolnai-fordítókról beszél a délszláv térségben, az idegen nyelvű monografikus fordításos és időszaki kiadványokban való jelenlétéről. Részbibliográfiai adatokat közöl az eddig idegen nyelven megjelent Tolnai-művekről. Fölveti, hogy személyi bibliográfiát kellene az íróról készíteni.

Ezzel zárul a kötet Tolnai-recepciója, a továbbiakban másik paradigmaváltó életműről, Domonkos Istvánról szóló értekezések következnek. Samu János Vilmos az egyik klasszikusnak számító művéről ír *Őnmaga rakománya a hajó. Domonkos István: Kormányeltörésben* címmel. A csonka nyelvezet, a szubjektum státusa, a kritikai kontextusának történetisége merül föl vizsgálati pontként. A jól ismert hajóallegóriáját magyarázva visszanyúl az alkaioszi múlt feneketlenségébe, amelyet állandóan újraír a költői én. A mottóként is szolgáló Balassi-verssel veti párhuzamba: ugyanis az is olyan határkő volt egykoron a magyar irodalomban, mint most a Domonkos-vers.

A rilkei hatással kívánja magyarázni Uta Csilla Domonkos korai, metaforákban dúskáló és későbbi, nyelvi redukciónkkal élő költészetét *Rilke konkrétumok. Domonkos István költészet-felfogásáról* címmel. Foglalkozik Rilke halál-konceptiójával Nemes Nagy Ágnes esszéjére támaszkodva. A Domonkos-vers rilkei mozzanataként a benső világtér használatát határozza meg. A rilkei halálhoz legközelebb áll a „jelen hiánya”.

A kötet zárótanulmánya a Szenttamás-konstruálta gioni család-történetet összegzi *Ahol „mindenkinek megvolt a maga története”* címmel. Horváth Futó Hargita a *Virágos Katona, a Rózsaméz, az Ez a nap a miénk* és az *Aranyat talált* című köteteket folyamatukban vizsgálja retrospektíve visszatekintve az 1898-tól az 1950-es évekig tartó fél évszázados történelmi múltra. Összefüggést lát a korai művek és a tetralógia között.

A második kötet tovább tárgyalja az előzőekben felvetett kérdéseket, de beemel a vizsgálati körbe újabb opusokat is a deltavidékről.

Thomka Beáta tanulmánya képezi ismét a bevezető vizsgálati kört. Rögtön egy újabb értelmezési szegmentumot ismerhetünk meg, a képzőművészeti jelnyelvről szól a tanulmányíró *A Maurits-grafika képi azonossága* címmel. A Maurits-művészet kialakulásának jegeit veszi számba; az Új Symposium esztétizmusával von párhuzamot. Művészete kapcsán fölmerül a rút esztétikája. Nem tudja a tanulmányíró azokba az irányzatokba behelyezni, amelyet a Maurits-recepció már megtett, tehát az avantgárdba, a neoavantgárdba, a mo-

dernbe vagy a posztmodernbe. A Kafka-szövegek főreg-lényével azonosítja a Maurits-figurákat. A művészi lényegjegyeket Gottfried Boehm és Max Imdahl elméleti munkáinak segítségével közelíti meg.

A Ladik Katalin teremtette költészet beemelése is újdonság-értékű a szövegterben. Hózsa Éva foglalkozik a *Ladik-könyvek és elraktározott bulldózerek* című tanulmányában a jól ismert kis piros bulldózer motívumkörével, a médiumszerével, a viszonyítási rendszerével, a 2007-ben megjelent *Élhetek az arcodon?* című élettörténettel. Az *Elindultak a kis piros bulldózerek* című 1971-es verseskötetének kompozícióját, színszimbolikáját vizsgálja. Megállapítja, hogy fontos mozzanat ebben a költői opusban a könyv testével, az írással és a nyomtatással elérhető többletjelentés.

Sziveri János és Vasko Popa költészetét állítja egymás mellé egy elemzés erejéig Csányi Erzsébet a *Sziveri és Popa* című tanulmányában. Sziveri költői indulásakor hatással volt rá a popai költészet, majd tárgyias lírájában olyan közös vonások figyelhetők meg, mint a szürrealista technika, a mitikus szituációkhoz való visszatérés, az enigmatikus versképzés, a szétronsolás, a sokkhatás, az abszurdítás.

Egy fiatal kutató is foglalkozik Sziveri költészetével. Roginer Oszkár „*Én meg / pontosan itt vagyok*”. *Sziveri-identitáshalmazok* címmel a kettős identitású, bikulturális költői én magyarságát, jugoszlávságát, sőt kozmopolitizmusát (nemzetek fölötti szellemi közösséggel való identifikáció) vizsgálja. Sziveri politikailag jugoszláv, megnyilatkozási nyelvét tekintve magyar; az ebből következő magyarságszimbólumok devalválódását veszi górcső alá.

Néhány tanulmány erejéig ismét foglalkozik a kötet Tolnaival, elsőként Lábadi Zsombor tanulmánya; *A másik Balkán* címmel a *Balkáni babér* című kötetéről értekezik. Arról a közös tudásról ír, amely a nyelvi megértésből származtatható. A mediterrán világ fölbomlik, és továbbra is kérdésként szerepel, hogy ezután folytathatja-e Tolnai a tenger szimbóluma köré fölépített költészetét. Lábadi szerint igen, ő is a Palicsi-tóban látja a továbbélését, mindig a tematikus kontextusban fogalmazódik meg a mediterrán komponens. Tolnai beszélője a helyét változtató szemtanú.

Novák Anikó a *hattyú színeváltozásával* foglalkozik Tolnai művészetében. Fölmerülnek a hattyú mitológiai, szépirodalmi és metaforikus alakjai; a hattyú mint a költészet emblematikus madara, metaforája, a halál hattyúdala, az átváltozás madara, a fehérség jelölője jelenik meg. Szerbia hattyúdálává lesz a *13 hattyúk dala*, amelyben szintézisbe rendezi Tolnai a hattyú-toposzokat.

Ispánovics Csapó Julianna *Tolnai és szerb/horvát olvasói* címmel a délszláv térség sajtóvisszhangját, recepcióját vizsgálja. Fölmerül a kérdés, hogy a magyarul nem tudóknak milyen lehetőségük van Tolnait olvasni?

Prózastratégiai szövegalkotó eljárásokról értekezik Utasi Csilla; *Domonkos István novelláinak szövegformálásáról* szól. Egy 1986-os gyűjteményes kötetet

vett alapul, az *Önarckép novellával* címűt, amelyet vizsgálva megállapítja, hogy az író első novelláit a szimbolikus építkezés jellemzi, az élőszerű narráció a középsőt, az utolsó korszakot pedig az a mézőlyi technika, amelyet a szaknyelv „kimerevített állókép”-nek nevez.

Szöveg és kép egymásraíródása Gion Nándor Virágos Katona című regényében című tanulmányában Horváth Futó Hargita folytatja az első kötetben elkezdett gioni vizsgálódást. Multimediális szöveggént említi a kötetet, mert összekapcsolja a kép és a textus médiumát. A szenttamási Kálvária köoszlopai-ba épített képek szövegbe ágyazott funkciójáról értekezik.

Andrić Edit *Fordítói műveletek Gion Nándor Virágos Katona című művének fordításában* című munkájában, mint ahogy azt a cím is elárulja, fordításelemzést végez. Vickó Árpád szerb nyelvre ültetett Gion-fordítását vizsgálja. Rengeteg példát hoz föl a tanulmányíró a fordítói megoldásokból, a földrajzi nevek, személynevek átültetéséből, valamint a szerb regionális köznyelv beültetéséből is. Szerkezeti eltéréseket, alaki és tartalmi tükrözéseket is értelmez.

Esterházy montázstechnikája is bekerül a szöveghálóba Rudaš Jutka *Esterházy versus Kiš* című munkájában. Az Esterházy-alakzatok, -írástechnika és az említett montázstechnika mind-mind a szöveg esztétikai tökéletességét, egységét biztosítják. Kiši vonások figyelhetők meg a *Javított kiadásban*; párhuzamba állítja a *Harmonia caelestis* a *Fövenyórával*, *A holtak enciklopédiájával*. Így óriási kombinációs lehetőség nyílik az intertextuális olvasatokra.

A *jelHÁLÓ* utolsó egységét a provincia, határ, háló kulcsszavak fémjelzik. Fekete J. József most a *provinciális diskurzus kultúroptimizmusáról* értekezik, arról a szemléletről, amely a centrumot és a perifériát elválasztva egymástól, létrehozza a régió fogalmát. Persze föltehető a kérdés, hogy mit tekintünk centrumnak, és mihez képest tekintjük annak. Az ábrázolás esztétikumára hívja föl a figyelmet a regionalizmus kapcsán, nem a dilettantizmusra, amely bárhol máshol is föllelhető.

Samu János Vilmos a *periodikus beavat(koz)ásról* ír a folyóirat, a kultúra és az írásbeliség nézőpontjából egy történeti ívet fölvázolva. Az oktatási rendszerünkben szerezzük homogén kultúránkat, a kulturális identitásunkat. Átalakulóban vagyunk, médiumváltásokon megyünk keresztül, fokozott technicizálódással, a Gutenberg-galaxis végével állunk szemben; erre reagál a folyóirat-kultúra intézménye.

Beke Ottó írása az előző gondolatokhoz kapcsolódik. *Hálózat és egyén* címmel „csomópont”-ként határozza meg az egyéneket az információközvetítésben. Ma már áthidalhatóak az időbeli és térbeli határok, olyan közösségek tagjaivá válhatunk, akiktől a valós térben el vagyunk választva. Optimista felhang szűrődik ki a szövegből az új évezred kollektív magányával szemben.

Csak várhatjuk a harmadik kötet megjelenését, amely újabb kontextusba helyezi deltavidékünk művészeti-alakulástörténeti horizontját.